

Spustek, Irena

Sprawa zachodnich granic Polski w okresie przygotowań do konferencji pokojowej w świetle materiałów "Inquiry"

Przegląd Historyczny 63/4, 651-667

1972

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Sprawa zachodnich granic Polski w okresie przygotowań do konferencji pokojowej w świetle materiałów „Inquiry”

Stanowisko Stanów Zjednoczonych w kwestii niepodległości i granic Polski w latach 1917—1919 ma już obszerną polską i obcojęzyczną literaturę. Zajmowano się jednak przede wszystkim rolą prezydenta Wilsona, czy jego wpływowego doradcy, Edwarda M. House'a, oraz pozycją zajętą w tej sprawie przez delegację amerykańską w okresie Konferencji Paryskiej. Mniej uwagi poświęcono przygotowaniom do tej Konferencji. Zupełnie niezbadana jest „polska” działalność tzw. „Inquiry”.

W Stanach Zjednoczonych powołana została już w początkach września 1917 r. na życzenie Wilsona, specjalna komisja działająca pod nadzorem E. M. House'a. Celem Komisji, rekrutującej swych współpracowników z kół uniwersyteckich, głównie z Harvardu, Yale, Columbia, Princeton oraz z American Geographical Society, było przygotowanie materiałów i programu działania delegacji amerykańskiej na przyszłą konferencję pokojową¹.

„Inquiry” — gdyż taka przyjęła się nazwa tej Komisji — stanowiła niewątpliwie „najwcześniejszy precedens wykorzystania przez rząd Stanów Zjednoczonych licznych uczonych, których specjalne uzdolnienia skierowano na kształtowanie amerykańskiej polityki zagranicznej².

W ciągu kilkunastomiesięcznej działalności Komisja przygotowała m.in. około 2 tys. raportów i dokumentów, 1200 map, zajmując się wszystkimi rejonami świata. Rekomendacje „Inquiry” wykorzystane były przy pisaniu „14 punktów”, a znaczna ich część dotycząca Europy Zachodniej, Polski, Bałkanów, Bliskiego Wschodu czy systemu mandatowego została uwzględniona przy opracowywaniu dekretów pokojowych. W grudniu 1918 r. grupa członków Komisji udała się wraz z Wilsonem do Paryża, gdzie uczestniczyli w pracach Konferencji jako doradcy delegacji amerykańskiej, a w kilku przypadkach jako negocjatorzy w poszczególnych komisjach międzynarodowych, po formalnym zaprzestaniu działalności „Inquiry” wchodząc w skład Division of Territorial, Economic and Political Intelligence przy amerykańskiej delegacji.

¹ Działalność Komisji jest przedmiotem pracy L. E. Gelfanda, *The Inquiry. American Preparations for Peace, 1917—1919*, Yale 1963. Jest to opracowanie informujące, często drobiazgowo, o składzie, działalności, kontrowersjach i roli „Inquiry”, choć przydałoby się bardziej wyczerpujące potraktowanie procedury prac Komisji. Interesujące jest przedstawienie stosunków z Departamentem Stanu, kontrowersji House — Lansing, czy ocena samego W. Wilsona, którego obraz daleki jest od rozpowszechnionego schematu dogmatycznego czy apodyktycznego idealisty. *Wilson was a sturdy nationalist attuned to the realities of international politics* (s. XI n.). Sprawom polskim autor poświęca mało uwagi.

² L. E. Gelfand, op. cit., s. XI.

Na czele polskiej podsekcji tej Komisji stał człowiek wielce dla sprawy polskiej zasłużony, historyk, jedyny podówczas specjalista dziejów Polski na uczelniach amerykańskich, autor kapitalnej po dziś pracy o drugim rozbiórce³, 32-letni profesor Harvardu, Robert Howard Lord; w skład podsekcji wchodził m.in. wybitny uczone i podróżnik, w tym czasie kierownik sekcji naukowej New York City Public Library, Henryk Arctowski⁴. Działalność ich zasługuje ze wszechmiar na obszerniejsze studia. W niniejszych rozważaniach chciałabym zająć się przede wszystkim kwestią granic zachodnich Polski i jej dostępu do morza w pracach Komisji.

R. Dmowski pisze, iż wkrótce po rozmowie z Wilsonem (13 września 1918) dowiedział się poufnie o istnieniu „trzymanej w tajemnicy”⁵ Komisji ekspertów: „Obawialiśmy się, że sprawa nasza w Ameryce stoi źle, ale nie przypuszczaliśmy, że tak źle, jak się okazało. Sekcja polska Komisji House'a miała z góry instrukcję, ażeby się ziemiami zaboru pruskiego wcale nie zajmowała. Znaczy to, że ci, od których instrukcja wyszła, nie mieli wcale zamiaru poruszać na Konferencji Pokojowej sprawy oderwania ziem zaboru pruskiego od Niemiec i spodziewali się, że ta sprawa nie przyjdzie wcale pod dyskusję... W październiku Komisja House'a otrzymała polecenie opracowania ziem polskich należących do Niemiec dla delegacji na Konferencję Pokojową”⁶. Dmowski uważa to za wynik akcji protestacyjnej Polonii i własnych zabiegów. Podobne stanowisko zajmowali historycy, powołując się zresztą wyłącznie na stwierdzenia Dmowskiego⁷.

³ R. H. Lord, *The Second Partition of Poland*, Cambridge Mass. 1915.

⁴ W liście do E. M. House'a (z 29 września 1917) H. Arctowski zgłasza możliwość *render good service in collecting and preparing the data concerning Poland and should like to have this work assigned to me* (cyt. wg L. E. Gelfand, op. cit., s. 43).

⁵ Działalność „Inquiry” starano się utrzymać w ścisłej tajemnicy, często nie informowano nawet specjalistów spoza Komisji o przeznaczeniu zamawianych u nich ekspertów. Tym niemniej o powołaniu Komisji prasa doniosła na skutek „niedyskrecji” jednego z pism filadelfijskich już 27 września 1917. Wywołało to protest Wilsona, ale nie zapobiegło rozpowszechnianiu wiadomości przez inne dzienniki i wielu na ten temat spekulacjom. Gelfand twierdzi, iż z tej „reklamy” byli zadowoleni zarówno płk House, jak i jego żięć i prawa ręka we współpracy z Komisją, Gordon Auchincloss, jednocześnie pracownik Departamentu Stanu. Tenże autor (op. cit., s. 40) pisze m.in. o tej kampanii prasowej: *Myths vied with facts in filling newspaper accounts. Ignace Paderewski, the Polish national leader, was openly identified and associated with House's new assignment.*

⁶ R. Dmowski, *Polityka polska i odbudowanie państwa*, Warszawa 1926, s. 334 n. Por. M. Seyda, *Polska na przelomie dziejów, Fakty i dokumenty t. II*, Warszawa 1931, s. 397 n.

⁷ M. Leczyk, *Komitet Narodowy Polski i Ententa i Stany Zjednoczone 1917—19*, Warszawa 1966, s. 215. Autor powołuje się przy omawianiu działalności Dmowskiego w USA na wyjątkowo tendencyjną pracę L. Gersona (W. *Wilson and the Rebirth of Poland. A Study in the Influence on American Policy of Minority Groups of Foreign Origin*, Yale 1953), który starał się udowodnić, na polskim przykładzie szkodliwość wpływów na politykę amerykańską tzw. *hyphenated Americans*, tj. grup etnicznych. Polemizuje z nim E. Kusielewicz, W. *Wilson and the Rebirth of Poland*, „*Polish American Studies*” t. XII, 1955, s. 1—10; tenże, *Wilson and the Polish Cause at Paris*, „*The Polish Review*” r. 1, 1956, nr 1, s. 64—69. Na wypowiedzi Dmowskiego opiera się również R. Bierzanek (*Państwo polskie w politycznych koncepcjach mocarstw zachodnich 1917—1919*, Warszawa 1964 s. 27 n.) wnosząc nowe, interesujące momenty w ocenie motywów Wilsona.

S. Kozicki łącząc zmianę instrukcji również z akcją Dmowskiego, uważa, iż nastąpiło to w końcu sierpnia 1918 r.⁸

Nie negując słuszności oceny Dmowskiego trzeba stwierdzić, że podsekcja polska prof. Lorda gromadziła materiały i opracowywała wnioski dotyczące również ziem zaboru pruskiego od początku swej działalności.

Najwcześniejsze konkluzje, dotyczące także ziem zaboru pruskiego, w dostępnych w Polsce materiałach „Inquiry”⁹, nie są zresztą proweniencji Komisji, ale powstały w lipcu 1917 r. w Departamencie Stanu i zostały włączone do dokumentacji „Inquiry” w kwietniu 1918 r. Jest to memoriał kierownika sekcji wschodniej Departamentu Stanu, Alberta H. Putney’a pt. „Poland and Lithuania” datowany 24 lipca 1917¹⁰. Zawiera on szczegółowe opracowanie dotyczące Górnego Śląska, Poznania i Pomorza.

Na przeważającej części Górnego Śląska, mimo długotrwałej germanizacji, Polacy stanowią, zdaniem autora, 64% całej ludności, a granica polskiego obszaru etnicznego przebiega w zasadzie wzdłuż 18° dł. wsch. odchylając się miejscami do 17°30' i obejmując m.in. Opole i Głogówek. Poza regencją opolską, duży procent Polaków znajduje się również w regencji wrocławskiej, toteż Putney wypowiada się za przyłączeniem całej regencji opolskiej, a pewne skrawki terytorium, na którym ludność niemiecka stanowi większość, będą rekompensatą za pozostanie poza granicami Polski dużych skupisk polskich w regencji wrocławskiej. W. Ks. Poznańskie zachowało etnicznie polski charakter, a ludność niemiecka stanowi większość tylko w jego północno-zachodnich rejonach. Większe sukcesy germanizacyjne osiągnięto w Prusach Zachodnich, jednak we wschodniej części tego terytorium Polacy stanowią zdecydowaną większość, sięgającą nawet 80%.

Szczególną uwagę poświęca autor sprawom dostępu Polski do morza. Odrzuca on możliwość pozbawienia Polski wybrzeża, gdyż Polacy są zbyt liczny narodem i w swoich dziejach prawie zawsze posiadali dostęp do morza. Odrzuca także możliwość dostępu przez terytorium litewskie. Nie wierzy w możliwość restauracji związku polsko-litewskiego, a nie sądzi, aby niepodległa Polska miała nie uznać suwerenności Litwy. Toteż jedynym rozwiązaniem jest oddanie Polsce ujścia Wisły i przynajmniej wschodniej części Prus Zachodnich, za czym przemawiają również względy historyczne. Problemy, jakie wynikną z tego powodu dla stosunkowo mało licznej ludności Prus Wschodnich, tylko w nieznacznej większości niemieckiej, są bez porównania mniejsze niż cios, jakim byłoby pozbawienie Polski dostępu do morza. Włączenie do Polski Gdańska

⁸ St. Kozicki, *Pół wieku polityki demokratyczno-narodowej 1887—1939*, BOss. sygn. 177/56, s. 382: „Akcja Dmowskiego dała szybki wynik, już 27 VIII otrzymał prof. Zwierzchowski od prof. Lorda list, w którym ten ostatni donosił, że „dyrektoriat Inquiry” zmienił swą opinię o zaborze pruskim i że jesteśmy teraz proszeni studiować hipotezy państwa, któreby włączało wszystkie trzy zaborzy”. Por. Z. Wroniak, *Sprawa polskiej granicy zachodniej w latach 1918—1919*, Poznań 1969, s. 42—45. Z pracy Kozickiego (op. cit., s. 389) wynika, iż Stanisław Zwierzchowski poinformował Dmowskiego, że Komisja otrzymała polecenie nie zajmowania się ziemiami zaboru pruskiego. „Report on the Inquiry” z 10 maja 1918 (L. E. Gelfand, op. cit., s. 348) wśród problemów badawczych wymienia: *the Polish area, including Galicia, Teschen, East and West Prussia, Posen, Silesia*.

⁹ Pewne materiały dotyczące podsekcji polskiej „Inquiry” zostały na prośbę autorki artykułu sprowadzone do AAN, M. 125, M. 126.

¹⁰ AAN, M. 126. Memoriał Putneya nie odznaczający się zresztą ścisłością w swej części historycznej opatrzony jest wieloma uwagami krytycznymi R. H. Lorda.

będzie bardzo „korzystne dla tego miasta, z powodu naturalnych związków handlowych z terytorium obejmującym dolinę Wisły. Włączony do Polski stałby się najważniejszym portem morskim tego kraju, zamiast pozostać stosunkowo mało ważnym portem kresowego zakątka Cesarstwa Niemieckiego”¹¹.

Prusy Wschodnie wreszcie, mimo że tak dawno przez Polaków utracone, są ciągle jeszcze w swej południowej części polskie. Granica polskiego stanu posiadania przebiega na północ od Lubawy, Olsztyna, Miłkołajek, Ełku.

Wnioski Putneya są w tym względzie stosunkowo bliskie postulatowi wysuwanyemu w tym czasie przez Dmowskiego¹².

A. H. Putney, autor prac z dziedziny finansów międzynarodowych i b. dziekan Illinois College of Law, studiował na polecenie Sekretarza Stanu R. Lansinga problemy narodowościowe. Utrzymywał, zdaniem V. S. Mameteya, stosunki z przywódcami różnych grup słowiańskich w Waszyngtonie i był pierwszym wysokim urzędnikiem Departamentu Stanu, który zajął się problemami Słowian. Przed opracowaniem omawianego referatu, na polecenie Lansinga przygotował memoriał „Nationalistic Aspirations in the Near East” zajmujący się również kwestią polską¹³. W maju 1918 r. sporządził referat „The Slavs of Austro-Hungary”¹⁴. Rekomendacje jego w sprawie granic są tym bardziej charakterystyczne, że nie sposób podejrzewać go o propolską stronniczość. Krytyczny w ocenie przeszłości Polski, podzielał wiele typowych i rozpowszechnionych uprzedzeń i obaw na przyszłość, dotyczących m.in. stosunku Polaków do mniejszości narodowych¹⁵.

Nie wiadomo jakie były losy opracowania „Polska i Litwa” i czy zostało ono przedstawione jednemu rzeczywistemu kierownikowi polityki zagranicznej USA, którym był prezydent¹⁶.

Przypomnijmy pokrótce stanowisko R. Lansinga w sprawach polskich¹⁷. Do jesieni 1918 r. był on zwolennikiem tzw. *hard line* polityki wobec Niemiec, co rzutowało również na jego ówczesne poglądy na granicę zachodnią Polski. W maju 1917 r. w pożegnalnej rozmowie

¹¹ AAN, M. 126: A. H. Putney, Poland and Lithuania, s. 35.

¹² *Problems of Central and Eastern Europe* wydano nakładem autora w lipcu 1917 r. w Londynie. Kozicki (op. cit., s. 373) pisze: „Pracę Dmowskiego zaledwie ukończoną zabrał ze sobą Balfour jadąc latem do Ameryki w celu uzgodnienia poglądów politycznych z kierowniczymi czynnikami Stanów Zjednoczonych. Balfour kazał ją odbić w większej ilości egzemplarzy i dostarczył najwybitniejszym politykom amerykańskim”. Balfour przebywał w USA w kwietniu—maju 1917 r. W swym szczegółowym i opartym o literaturę i dane spisu 1910 r. opracowaniu Putney nie powołuje się na pracę Dmowskiego. Program terytorialny Dmowski ogłosił po raz pierwszy publicznie w marcu 1917 r.

¹³ V. S. Mametey, *The US and Central East Europe 1914—1918*, Princeton 1957, s. 92.

¹⁴ V. S. Mametey, op. cit., s. 252; Z. Bierzanek, op. cit., s. 29.

¹⁵ Już w pierwszym memoriale (V. S. Mametey, op. cit., s. 92), wypowiadając się przeciwko włączeniu do Polski terenów litewskich i ukraińskich, pisze m.in.: *The worst injustice and persecutions which both the Jews and the Ukrainians have suffered in either Russia or Austro-Hungary have been at the hands of the Poles.*

¹⁶ Poprzedniego elaboratu: *Nationalistic Aspirations in the Near East*, Lansing nie przedłożył Wilsonowi, ponieważ Putney nie uważał za możliwe rozwiązania wszystkich kwestii terytorialnych zgodnie z zasadami etnicznymi. Por. V. S. Mametey, op. cit., s. 93.

¹⁷ T. Komarnicki, *Rebirth of the Polish Republic. A Study in the Diplomatic History of Europe 1914—1920*, Melbourne 1957, s. 142.

z Adamem hr. Tarnowskim, niefortunnym ambasadorem Austro-Węgie¹⁸, epatuje go wizją wolnej Polski z dostępem do morza¹⁹. Wysyłki Lansinga „aby grać na jego [Tarnowskiego — przyp. I. S.] partykularnym polskim patriotyzmie przez wyczarowanie dla niego obrazu silnej i niepodległej Polski z dostępem do morza przez Gdańsk, były daremne, ambasador nie dał się wciągnąć w niedyskretną konwersację”²⁰. Mimo to Lansing tak ocenia hr. Tarnowskiego: „Nienawidził on Rosji, nie jestem pewny czy lubił Austrię, a wiem, że jak większość Polaków czuł wrogość wobec Niemców”²¹.

Znane są plany Lansinga powołania na terytorium Stanów Zjednoczonych tymczasowego rządu polskiego w czerwcu 1917 r.²². Warto przypomnieć, że Lansing wcześniej niż Wilson, już w maju 1918 r. wyrzekł się idei zachowania Austro-Węgie¹⁸, wypowiadając się za rozczłonkowaniem monarchii Habsburgów²³. W memoriale z 21 września 1918 składającym się z 29 punktów a dotyczącym spraw terytorialnych, w punkcie 4 Lansing postuluje: „Niepodległą Polskę składającą się z polskich prowincji Rosji, Prus i Austrii i posiadającą port w Gdańsku”²⁴. Jest to jednak już ostatni okres jego „twardej” polityki. Na przykładzie ewolucji jego stanowisk widać dobitnie wpływ, jaki odegrały obawy przed rewolucją w Rosji i Niemczech. Bezkompromisowe początkowo stanowisko Lansinga dążącego do bezwarunkowej kapitulacji i takiego rozwiązania problemu Niemiec, które eliminowałoby możliwość ekspansjonistycznej agresji, zmienia się już w październiku 1918 r.²⁵. Staje się on teraz jednym z najbardziej konsekwentnych „reintegracjonistów” dążących do włączenia Niemiec w system państw europejskich dla przeciwstawienia

¹⁸ Nie doszko, jak wiadomo, do złożenia przez niego listów uwierzytelniających. Misja hr. Tarnowskiego jest interesująca również ze względu na nadzieje, jakie wiązały z jego osobą koła aktywistyczne Polonii.

¹⁹ Oto relacja R. Lansinga (*War Memoirs*, New York 1935, s. 254) z rozmowy z Tarnowskim: *As for the independence of Poland I said, I desire and believe it is possible, but to possess the power to grow and develop, the country must have an outlet to the sea. No nation can prosper greatly without commerce. Yes, it is so, he replied, but how can Poland have a seaport? — There is one, which she ought to have — I answered — and that Danzig. But that is German — he objected. What of that — I replied — you may as well make up your mind, my dear count, that Germany will not make the peace terms. If Germany should, the Duchy of Austria will be a state of the German Empire. Danzig should either be Polish, or else a free port for Poland, neutralized by the Powers.* Por. T. Komarnicki, op. cit., s. 125: *Lansing declared that Poland must be free and have an outlet to the sea.*

²⁰ V. S. Mametey, op. cit., s. 91. Nie zraziło to zresztą gospodarza, mającego wysokie mniemanie o dyplomatycznym talencie gościa. Na zakończenie rozmowy (*War Memoirs*, s. 255) raz jeszcze apeluje do uczuć polskich ambasadora Austro-Węgie¹⁸: *Whatever the peace may be, I hope that it will come soon, and that Austria will do nothing to prevent this country being her good friend. We are also the friends of Poland.*

²¹ R. Lansing, *War Memoirs*, s. 247.

²² Por. T. Komarnicki, op. cit., s. 170 n.; M. Leczyk, op. cit., s. 138 n.

²³ L. E. Gelfand, op. cit., s. 203.

²⁴ R. Lansing, *The Peace Negotiations. A Personal Narrative*, London 1921, s. 171—175; J. B. Mason, *The Danzig Dilemma. A Study in Peacemaking by Compromise*, Stanford 1946, s. 40.

²⁵ R. Lansing, *Memorandum on Absolutism and Bolshevism, October 26 1918*, [w:] L. E. Gelfand, op. cit., s. 212 n.: *A Bolshevik Germany or Austria is too horrible to contemplate. It is worse, far worse, than a Prussianized Germany and would mean an even greater menace to human liberty. We must not go too far in making Germany and Austria impotent or we may give life to a being more atrocious than the malignant thing created by the science of Frankenstein.*

się rewolucji. Wymagało to porozumienia z tymi kołami niemieckimi, które zdolne są skutecznie przeciwstawić się rewolucji w Niemczech i współpracować w „reintegracji”. Problemy terytorialne są jedną z najważniejszych przeszkód na drodze do tego porozumienia. Stąd gotowość pójścia na daleko idące kompromisy i opór wobec postulatów francuskich w Paryżu²⁶. W składzie delegacji amerykańskiej Lansing zajmując najbardziej „reintegrujące” stanowisko, aczkolwiek wpływ jego na politykę tej delegacji jest ograniczony²⁷.

*

„Inquiry” nie była związana z Departamentem Stanu, a nawet po wolała dla przeciwstawienia się Lansingowi, pod kierownictwem jego antagonisty płk. E. M. House’a²⁸. Grupa kierownicza „Inquiry” składała się z pięciu osób²⁹. Formalnym, choć nie zawsze faktycznym kierownikiem był Sidney E. Mezes, szwagier House’a³⁰. Jego antagonistą i faktycznym kierownikiem prac Komisji od sierpnia do października 1918 r.³¹ był dr Isaiah Bowman³², dyrektor American Geographical So-

²⁶ N. G. Levin jr., *Woodrow Wilson and World Politics. American Response to War and Revolution*, Oxford 1968, s. 138: *At Paris, the Secretary continued to be both obsessed by a fear of expanding Bolshevism and strongly opposed to most allied, and especially French, policy goals in relation to Germany.*

²⁷ Tendencje i konflikty w delegacji amerykańskiej w Paryżu przedstawia wyczerpująco N. G. Levin. Wydaje się jednak, że po zmianie stosunku Wilsona do jego dotychczasowego najbliższego doradcy i przyjaciela E. M. House’a w lutym 1919 r. po powrocie prezydenta do Paryża z krótkotrwałego pobytu w Ameryce i zdecydowanym upadku wpływów i znaczenia House’a wzrosnąć mogła rola Lansinga. Zbiegło się to zresztą z coraz bardziej „reintegrującym” nastawieniem początkowo zajmującego „umiarkowane” stanowisko Wilsona.

²⁸ *Intimate Papers of Colonel House* t. III, Boston 1926, s. 170: *For the most part its work was entirely separate from that of the Department of State or of the Military Intelligence Division of the General Staff; it concentrated not on current problems but rather on those that would be raised at the peace Conference.*

O faktycznym wyeliminowaniu Lansinga przez Wilsona od wpływu na politykę zagraniczną i o antagonizmach Lansing — House, istnieje zresztą obszerna literatura. Sporo informacji zawiera także książka Gelfanda. Czasem korzystano także z kanałów Departamentu Stanu. Od poselstwa w Bernie „Inquiry” żąda m.in. atlasu Polski E. Romera opublikowanego w 1916 r. oraz danych spisu ludności przeprowadzonego przez Niemców na Litwie. Por. L. E. Gelfand, op. cit., s. 107.

²⁹ Do października 1918 r. House raczej sporadycznie zajmował się pracami Komisji, utrzymując z nią kontakt przede wszystkim przez S. E. Mezesa. L. E. Gelfand, op. cit., s. 99: *At least by October, House found time to read some of the reports and even offered occasional comments with suggestions for their improvement.* W *Intimate Papers of Colonel House* wydanych przez członka Komisji Ch. Seymouna i dedykowanych S. E. Mezesowi, znajdujemy zaledwie kilka wzmianek poświęconych „Inquiry” (por. t. III, s. 170—172, 319—321, 333, 336).

³⁰ S. E. Mezes, specjalizujący się w filozofii, religii i etyce, 54-letni wówczas prezydent City College of New York, miał długoletnią praktykę administracyjną na wyższych uczelniach. Stosunki jego z poważną częścią Komisji były złe. Powodem było nie tylko to, iż wydawał się niezbyt predestynowany do kierownictwa zespołem ze względu na swe walory intelektualne, kwalifikacje czy umiejętności, ale przede wszystkim kontrowersje w samej Komisji, będące w jakimś stopniu odbiciem zmian kompetencyjnych między Lansingiem a Housem.

³¹ L. E. Gelfand, op. cit., s. 94 n.

³² S. I. Bowman, geograf i znawca Ameryki Łacińskiej (co wpłynęło później na szczególnie rozbudowanie tej sekcji w Komisji), był od 1915 r. dyrektorem American Geographical Society. Towarzystwo to, o dużej randze naukowej, udzieliło w swej siedzibie gościny „Inquiry” od listopada 1917 r. (po przeniesieniu się Komisji z New York City Public Library), a jego zasoby ludzkie i materialne były dużą pomocą w jej pracach.

ciety, funkcje sekretarza do wiosny 1918 r. pełnił już wtedy znany publicysta, Walter Lippman³³. W skład kierownictwa wchodził również historyk — James T. Shotwell³⁴ i prawnik, wspólnik w firmie adwokackiej zięcia House'a, Gordona Auchinclossa, David Hunter Miller³⁵. Na czele sekcji Europy Wschodniej stał do kwietnia 1918 r. znany historyk — Archibald Cary Coolidge³⁶, a później Robert H. Lord. Sekcja ta miała niewątpliwie najlepiej dobrany personel³⁷. Wszyscy jej pracownicy posiadali odpowiednie kwalifikacje i wiedzę. Byli najczęściej wykładowcami wyższych uczelni, często autorami publikacji specjalistycznych na tematy wschodnio-europejskie. Podobnie przedstawiał się skład sekcji dla spraw Austro-Węgier i Włoch³⁸. Inaczej wyglądała sytuacja w pozostałych sekcjach, gdzie często w sposób wręcz humorystyczny naginano „specjalizacje” i realne kwalifikacje do potrzeb Komisji³⁹.

Kompetencje politycznego kierownictwa „Inquiry” były bez porównania mniejsze, niż rzetelna wiedza tych ekspertów, którzy m.in. opracowywali sprawy polskie. Każdy referat był przedstawiony przez autora najpierw kierownikowi sekcji, później odsyłany do kierownictwa, gdzie podlegał ocenie i krytyce. Oficjalne memoriały zredagowane przez kierownictwo są przeważnie opublikowane w istniejącej literaturze. Nas tutaj interesują przede wszystkim rekomendacje w sprawach polskich opracowane przez specjalistów. Treść ich, jak zobaczymy, często różniła się znacznie od oficjalnych dokumentów „Inquiry”, aprobowanych przez kierownictwo. Nie od rzeczy bowiem wydaje się przypomnienie, że ci, którzy rozporządzali odpowiednią wiedzą i opierali swe wnioski na bez-

³³ 28-letni wówczas Lippman był współpracownikiem „New Republic” i asystentem sekretarza wojny N. D. Bakera. Polecony został do Komisji przez W. Wilsona, jako przedstawiciel „lewicowych liberałów” skupionych wokół „New Republic”. Na wiosnę 1918 r. zrezygnował z udziału w Komisji dla pracy w amerykańskim wywiadzie wojskowym.

³⁴ James T. Shotwell, profesor Columbia University, specjalista od historii najnowszej, dyrektor National Board for Historical Services, powołanego dla współpracy z rządem; w czasie wojny był jedynym rzeczywistym ekspertem w kierownictwie Komisji. Powołany został do pracy w Komisji również przez wydawcę „New Republic”, H. Croly.

³⁵ D. H. Miller i G. Auchincloss byli jednocześnie pracownikami Departamentu Stanu.

³⁶ A. C. Coolidge, profesor w Harvard, specjalizował się w historii Europy Wschodniej. Studiował także w Paryżu i Berlinie i był autorem kilku prac z dziedziny stosunków międzynarodowych, m.in. *The Origines of the Triple Alliance*, Harvard 1917. W kwietniu zrezygnował z pracy w Komisji i wyjechał do Europy.

³⁷ L. E. Gelfand, op. cit., s. 55 n.

³⁸ W skład Komisji wchodził m.in.: Charles Seymour, historyk z Yale, autor *The Diplomatic Background of the War*, 1916 i Robert J. Kerner, znawca kwestii bałkańskich. Kerner był przeciwnikiem pełnej odrębności państw słowiańskich w obawie przed uzależnieniem ich od Niemiec, których atrakcyjność dla klas posiadających, przede wszystkim obszarnictwa tych narodów będzie w obliczu zagrożenia rewolucyjnego tym większa. Jedyne wyjście widział w federacji tych państw, obejmującej także Polskę i Ukrainę. Seymour był zwolennikiem rozwiązania trialistycznego, wypowiadał się przy tym za „polskim” trializmem, raczej niż „jugosłowiańskim”, bo i taka ewentualność była rozpatrywana. Por. L. E. Gelfand, op. cit., s. 200—204.

³⁹ Szczególnie brak było, zdaniem Gelfanda (op. cit., s. 48), specjalistów Rosji, Bałkan, Turcji, Afryki. Na ekspertów powoływano np. specjalistów historii starożytnej albo ludzi, którzy nie rozporządzali zgoła żadnymi kwalifikacjami (op. cit., s. 50—68). Gelfand nie jest zbyt wysokiego mniemania o kompetencjach „Inquiry” jako całości, a odpowiedni rozdział zatytułował *Experts and „experts”*. Na tym tle podkreśla wysokie kwalifikacje i wiedzę członków sekcji Europy Wschodniej, w tym przede wszystkim Lorda, Coolidge'a, Arctowskiego (op. cit., s. 56).

stronnych badaniach naukowych, zajmowali w odróżnieniu od polityków, często stanowiska zbieżne z postulatami polskimi. Nie do nich, lecz do polityków należały decyzje, nie bez znaczenia jest jednak ustalenie, jaką wiedzą w danej kwestii rozporządzali politycy.

Nie sposób tutaj przedstawić dzieje Komisji, czy kontrowersje jakie istniały wśród jej członków również co do zakresu i sposobów działania. W grudniu 1917 r. W. Lippman sformułował spis problemów i kolejność priorytetu poszczególnych zagadnień⁴⁰. Oficjalny raport z 22 grudnia 1917 sporządzony przez S. E. Mezesa, D. H. Millera i W. Lippmana stał się podstawą dla sformułowania 14 punktów Wilsona⁴¹. W raporcie tym czytamy: „Kwestia Polski jest daleko bardziej skomplikowana niż wszystkie inne rozważane sprawy. Obecne rozmieszczenie Polaków jest takie, iż uniemożliwia ich pełne zjednoczenie bez oddzielenia Prus Wschodnich od Niemiec. Nie leży to prawdopodobnie w granicach praktycznej polityki. Polska, składająca się głównie z rosyjskiej i może austriackiej Polski będzie miała prawdopodobnie zabezpieczony dostęp do morza przez Wisłę i niemieckie kanały biegnące do Hamburga i Bremy”. Autorzy przyznają, że wynikiem takiego rozwiązania będzie nie tylko ekonomiczna zależność, ale i „powstanie areny wielkiego napięcia”⁴².

T. Komarnicki uważa, że raport „do pewnego stopnia wyjaśnia ostrożność sformułowań użytych w ostatecznej wersji postania” [Wilsona]⁴³. L. Gelfand sądzi, że obie wersje raportów są wynikiem tego, że powstały one na bazie niekompletnych studiów, w okresie organizowania prac Komisji⁴⁴.

Odpowiedzią państw centralnych na oświadczenie Wilsona były, jak wiadomo, wystąpienia Czernina i Hertlinga, do których z kolei ustosunkował się Wilson 11 lutego 1918. Zapoczątkowało to krótkotrwałą grę dyplomatyczną między Waszyngtonem a Berlinem i Wiedniem, przerwana zresztą podpisaniem pokoju brzeskiego. Należy bowiem przypomnieć, że *raison d'être* styczniowego postania Wilsona — jak to trafnie sformułował Seymour — była sytuacja w Rosji⁴⁵.

⁴⁰ L. E. Gelfand, op. cit., s. 87 n. Kwestie polskie znalazły się w punkcie II (*boundary maps to be superimposed indicating tentative solutions for Poland, Balkans, Asia Minor and Africa*) i punkcie IV (*social data for a) Baltic Provinces, b) Poland, c) Serbia, d) Macedonia, e) Palestina, f) Italia — Irredenta*).

⁴¹ L. E. Gelfand (op. cit., s. 98) twierdzi, iż nie sposób ustalić, które materiały „Inquiry” były przekazywane do Białego Domu. *Intimate Papers...* t. III, s. 170: *The President at various times approached the Inquiry for data and advice on current policy, even before its collections were complete, and on at least one occasion [mowa właśnie o 14 punktach — przyp. I.S.] utilized the information thus provided for the most important of his pronouncements on foreign policy.*

⁴² R. S. Baker, *Woodrow Wilson and World Settlement* t. III, New York 1922, s. 37 n.; T. Komarnicki, op. cit., s. 205; K. Smogorzewski, *La Poméranie Polonaise*, Paris 1932, s. 63 n.; J. B. Mason, op. cit., s. 38—40; L. E. Gelfand, op. cit., s. 147 n. W późniejszej wersji memoriału jego autorzy uważają, iż niepodległa Polska nie jest w ogóle właściwym rozwiązaniem. *In our opinion the best solution of the Polish question, both economically and politically, would consist in the inclusion of Poland as a federal state in democratic Russia. The second best solution would probably be the unification of Russian and Austrian Poland as an autonomous state within the Austro-Hungarian Monarchy.*

⁴³ T. Komarnicki, op. cit., s. 205. Autor rozpatruje tylko pierwszą wersję projektu. House stwierdza, iż Wilson szczególnie uważnie studiował zalecenia terytorialne raportu. Por. *Intimate Papers...* t. III, s. 325—332.

⁴⁴ L. E. Gelfand, op. cit., s. 148: *When the President finally considered the Polish dilemma, his language was strong and his intent conformed to the recommendation found in the first „Inquiry” memorandum.*

⁴⁵ *Intimate Papers...* t. III, s. 330.

Znaczenie, jakie przypisuje Wilson w swym wystąpieniu, zerwaniu negocjacji pokojowych, sformułowanie VI punktu, obliczone były na zmianę sytuacji w Rosji i na utrzymanie jej w wojnie. Zwolennikiem takiej właśnie polityki był, wbrew Lansingowi, House, i w tym kierunku idą rekomendacje „Inquiry”⁴⁶.

Wystąpienie prezydenta w Baltimore (6 kwietnia 1918), które znany badacz prezydentury Wilsona A. S. Link nazywa „nową deklaracją wojny”, było wyrazem rozczarowania wynikami rokowań brzeskich⁴⁷.

Sytuacja militarna sprzymierzonych w obliczu likwidacji frontu wschodniego i gigantycznej ofensywy niemieckiej w marcu 1918 r., obliczonej na pokonanie Francji przed przybyciem decydujących sił amerykańskich, była niezwykle trudna. Toteż przez kilka jeszcze miesięcy po tej „nowej deklaracji wojny” — „wydawało się, że ostateczne rozstrzygnięcie będzie dyktowane przez Państwa Centralne”⁴⁸.

W takiej atmosferze powstały też instrukcje dla „Inquiry”⁴⁹. Bez względu jednak na te instrukcje podsekcja polska zajmowała się ziemiami zaboru pruskiego. Należy to zapewne przypisać postawie R. H. Lorda, który od kwietnia 1918 r. był kierownikiem całej sekcji Europy Wschodniej.

„Preliminary Report on Poland”, przygotowany w styczniu 1918 r. przez H. Arctowskiego i S. J. Zwierzchowskiego⁵⁰, imponuje nagromadzonym materiałem. Dotyczy on ziem wszystkich zaborów. Wśród terenów zamieszkałych w większości przez Polaków wymienia się także W. Ks. Poznańskie i regencję opolską. Mniejszość polską w Prusach Wschodnich Arctowski szacuje na 16%, a w Prusach Zachodnich na 35%. Do raportu dołączone są mapy zaboru pruskiego, sporządzone przez Centralną Agencję Polską w Lozannie w dwóch wersjach: według spisu ludności z 1910 r. i oficjalnego cenzusu szkolnego z 1911 r., którego dane różniły się znacznie na korzyść ludności polskiej od spisu 1910 r.

St. Zwierzchowski jest autorem opracowania udowadniającego niewątpliwą jedność geograficzno-gospodarczą basenu Wisły i pokazującego

⁴⁶ N. G. Levin, op. cit., s. 61: *In some manner the power of Wilsonian liberal ideology would have to help the Russian moderates lead the Bolsheviks back into the March Revolution framework of pro-war democratic-nationalism.*

⁴⁷ A. S. Link, *Wilson the Diplomatist. A Look at His Major Foreign Policies*, Chicago 1963, s. 105: *Force, Force to the utmost, Force without stint or limit, the righteous and triumphant Force which will make Right the law of the world and cast every selfish dominion down in the dust.*

⁴⁸ A. S. Link, op. cit., s. 106; T. Komarnicki, op. cit., s. 206 uważa, że stanowisko Wilsona w tym okresie, które ocenia jako *temporary retreat*, było spowodowane sytuacją ogólną i tym, że nadzieje na całkowite zwycięstwo nie istniały. Poza tym (s. 207): *awaiting the emergence of liberal leaders in Germany with whom a reasonable agreement could be made, and being in principle opposed to the knock-out blow policy, Wilson for a long time avoided any commitment on the territorial issues between Germany and Poland.*

⁴⁹ M. Seyda, op. cit., s. 397 n. Przebywał on w USA w czerwcu—lipcu 1918 r. Pisząc o instrukcjach dla „Inquiry” wykluczających zabór pruski i Prusy Wschodnie oraz rekomendujących neutralizację Wisły, konkluduje: „Rząd amerykański liczył się z ewentualnością, że do zimy nastąpi »dostateczne zwycięstwo«, a więc zwycięstwo niepełne”.

⁵⁰ AAN, M. 125: *Preliminary Report on Poland prepared by H. Arctowski with the collab. of S. J. Zowski and Eugene Czernutski-Lazarovich-Hrebelianovich.* Raport składał się z części ogólnej, przygotowanej przez H. Arctowskiego, referatu S. Zwierzchowskiego (S. J. Zowski, *The Vistula River as a Commercial Highway*) i opracowania E. Czernutskiego pt. *Mineral Resources*. Raport datowany jest 31 stycznia 1918 i opatrzony listem H. Arctowskiego do dr S. Bowmana, w którym zawiadamia go o przesłaniu kopii raportu.

szkody, jakie wyrządziły podziały polityczne tego jednolitego środowiska naturalnego.

Początkowo w pracach Komisji dominowała narzucona przez kierownictwo tendencja ograniczenia zadań ekspertów do gromadzenia danych i przedstawiania jedynie referatów materiałowych. Eksperci nie zgodzili się z takimubożeniem swojej roli. Ciekawym przyczynkiem jest list A. C. Coolidge'a, ówczesnego kierownika sekcji Europy Wschodniej, do członka kierownictwa Komisji Shotwella⁵¹. Egzemplifikacja użyta przez Coolidge'a wydaje się świadczyć, iż kontrowersje wynikły przy problematyce polskiej. Możliwe, iż właśnie dzięki uporowi Coolidge'a zwyciężyła koncepcja opracowywania raportów zawierających nie tylko interpretację faktów, ale też konkretne wnioski i rekomendacje.

„A Comparative Study of the Various Solutions of the Polish Question” z 9 marca 1918 jest przykładem takiego właśnie syntetycznego ujęcia. Przedstawione są tu cztery warianty zasięgu terytorialnego Polski⁵². R. H. Lord, skrepowany niewątpliwie instrukcjami, stwierdza we wstępie, iż mimo, że poza Poznańskiem, polskie prowincje Prus (Górny Śląsk, Zachodnie Prusy i południowa część Prus Wschodnich) nie występują w żadnej z tych wersji, nie oznacza to negowania słuszności polskich żądań co do tych terenów; znaczy to po prostu, iż tak jak sytuacja wygląda obecnie, „nie wydaje się prawdopodobne, aby te terytoria mogły być zabezpieczone dla Polski”⁵³.

Decyzje, które jedynie „mogłyby nas przybliżyć na tyle, na ile możemy mieć nadzieję, do rozwiązania sprawiedliwego, pełnego i ostatecznego” możliwe są zresztą tylko, jak zaznacza R. Lord, w wypadku zdecydowanego zwycięstwa alianckiego⁵⁴. Terytorium Polski powinno objąć w tym wypadku Królestwo Polskie, oprócz pięciu północnych powiatów gub. suwalskiej, gub. chełmską, Białystok i Bielsk Podlaski, Zachodnią Galicję z okręgami Jarosław, Przemyśl, Brzozów i Sanok, Śląsk Cieszyński (dystrykty cieszyński, bielski, frysztacki), W. Ks. Poznańskie, poza jego półd.-zachodnimi i półn.-zachodnimi skrawkami.

Inne propozycje referowane przez Lorda sprowadzają się do trzech rozwiązań: 1. wykluczenia W. Ks. Poznańskiego, w wypadku „niepełnego” zwycięstwa, ale włączenie Galicji Wschodniej; 2. utworzenia Polski bez Poznańskiego i bez Galicji Wschodniej; 3. wyłącznie „rosyjskiej” Polski z Białymstokiem i Bielskiem Podlaskim.

⁵¹ L. E. Gelfand, op. cit., s. 92, Coolidge do Shotwella 28 września 1917: *I am not quite sure that I understand what you mean about the men here confining themselves for the present to the "gathering of data in the historical field". In questions of nationalities such as the people here have been working over, the story of the different theories and claims the basis on which they rest and the arguments put forward in support of them are an important part of the subject. If we are to have trained men to handle such things we expect from them a certain amount of sitting and we shall evidently get a certain expression of their views.*

These views we are not bound to accept any more than the future representatives of the United States are bound to accept our views, but I do not feel that when we get a man like Lord who is the only one in the United States who really knows anything about Polish history, that we can ask him to confine himself to compiling statistics. W podobnej materii pisał również Coolidge do Lippmana 5 kwietnia 1918. Por. L. E. Gelfand, op. cit., s. 92.

⁵² AAN, M. 126: R. H. Lord, *A Comparative Study of the Various Solutions of the Polish Question* z 9 marca 1918.

⁵³ Tamże, s. 2.

⁵⁴ Tamże, s. 4.

Autor rozważa te możliwości w dwóch wariantach: pełnej niepodległości lub federacji z Austro-Węgrami. Federację z Rosją wyłącza, a podporządkowanie Niemcom uważa za rozwiązanie, na które w żadnym wypadku USA nie mogą się zgodzić.

We wnioskach raz jeszcze podkreśla, iż nawet maksymalne z referowanych rozwiązań jest ograniczone momentem historycznym. Byłoby to zresztą państwo niesamowystarczalne gospodarczo⁵⁵, pozbawione mineralów. W wypadku federacji z Austrią istnieje niebezpieczeństwo konserwatyizmu, klerykalizmu, autokratyzmu w życiu politycznym. Wariant drugi zawiera dodatkowe niebezpieczeństwo dominacji kwestii ukraińskiej nad życiem politycznym. Wariant trzeci nie zabezpiecza w ogóle dostatecznego potencjału ludnościowego i gospodarczego. Prawdopodobnie Polacy będą woleli w tym wypadku federację z Austrią, niż izolację. Wariant ostatni wreszcie, nie w większym stopniu jest odbudową niepodległej Polski, niż było nią Księstwo Warszawskie; stworzenie takiego państwa jest oczywiście najłatwiejsze, gdyż nie wymaga żadnych ofiar ze strony Niemiec czy Austrii, ale będzie to twór tak słaby, iż wątpliwe jest, aby utrzymał swą niepodległość. Byłoby to zresztą jedynie rozwiązanie tymczasowe, wcześniej czy później doszłoby niewątpliwie do przyłączenia Galicji Zachodniej.

Argumentacja R. Lorda, w sytuacji uniemożliwiającej przedstawienie optymalnego, a uważanego przecież za jedynie słuszne rozwiązania problemu granic zachodnich, idzie w kierunku udowodnienia, iż żadne z proponowanych rozwiązań nie jest zadowolające⁵⁶.

„Studium porównawcze” miało wraz z innymi referatami dostarczyć materiału dla opracowania specjalnego dokumentu „Report on Inquiry. Its Scope and Method” z 20 marca 1918. W sprawie polskiej proponuje się tam następujące rozwiązania: a) stworzenie niepodległej i zjednoczonej Polski z pełnymi prawami do samookreślenia; b) wyłączenie pruskiej Polski lub Galicji, lub obu terytoriów; c) przyłączenie Litwy i Kurlandii⁵⁷. Jest to więc powtórzenie obietnicy Wilsona, również bez spreycyzowania słowa *united* lub zniekształcona wersja możliwości referowanych przez R. Lorda. Uderza też zbieżność z niektórymi projektami, jakie opracowywano w państwach centralnych.

Dwa jeszcze referaty polskiej podsekcji „Inquirv” zasługują na uwagę w ramach niniejszych rozważań: „Report on Poland” i „Special Report on Western Russia and Poland”.

⁵⁵ Tamże, s. 48: *It would come as near as we at present dare hope to come [podkr. moje — I.S.] to making political frontiers of Poland fit the ethnographic frontiers.*

⁵⁶ 80-stronicowe studium R. H. Lorda zawiera szczegółowe rozważania poparte bogatymi danymi statystycznymi i ciekawym zestawem selekcyjnej bibliografii, uwzględniającej m.in. prace L. Wasilewskiego, Grabca, L. Gumpłowicza, F. Bujaka, R. Dmowskiego, G. Cleinowa, a także opracowania na użytek „Inquiry” H. Arctowskiego i St. Zwierzchowskiego o problematyce gospodarczej (A Comparative Study..., s. 76—79). Szczególnie interesujące i zasługujące na odrębne potraktowanie są rozważania R. H. Lorda nad stosunkami narodowościowymi i politycznymi, z niezmiernie wnikliwą i trafną charakterystyką partii politycznych na ziemiach polskich.

⁵⁷ T. Komarnicki, op. cit., s. 206.

„Report on Poland” R. H. Lorda jest najpełniejszym opracowaniem⁵⁸. Omówiono w nim czynniki geograficzne, ekonomiczne i narodowościowe, zawiera też ono bardzo interesujący szkic historyczny, zarys rozwoju sprawy polskiej w okresie wojny wraz z obiektywnym i wnikliwym przedstawieniem polskich aspiracji i postulatów zarówno w kwestiach politycznych jak terytorialnych. Referuje ono różne możliwości rozwiązania problemu polskiego i wyodrębnia rozwiązanie preferowane przez polską podsekcję.

Kwestie terytorialne autor uważa za najtrudniejsze. Naturalną granicę Polski stanowi jego zdaniem na zachodzie Odra, a na północy Bałtyk. Natomiast granice etniczne obejmują W. Ks. Poznańskie i regencję opolską. Polacy stanowią także większość w sześciu południowych okręgach Prus Wschodnich. Cała dolina Wisły z Zachodnimi Prusami, ze względów geograficznych powinna należeć do Polski, choć problem etniczny jest tu bardziej skomplikowany. W chwili obecnej „niechęć Niemiec do odstąpienia Gdańska będzie prawdopodobnie tak wielka, że stwarza to pokusę do rozważenia pozostałych możliwości”⁵⁹. Spośród tych możliwości najbardziej przemawia do Lorda preferowana przez Wilsona propozycja zabezpieczenia dostępu do morza w drodze umów handlowych z gwarancjami międzynarodowymi⁶⁰.

R. H. Lord podkreśla jednak z naciskiem, iż „z geograficznego, ekonomicznego i etnicznego punktu widzenia, dolny bieg wielkiej polskiej rzeki i miasto u jej ujścia powinno bezsprzecznie należeć do Polski, ale trudności praktyczne wydają się być nie do pokonania”⁶¹.

Od sierpnia 1918 r. zmienia się sytuacja na froncie na korzyść aliantów. W październiku E. M. House ogłasza komentarze do „14 punktów”, które mają stać się podstawą debaty z aliantami nad wspólnymi warunkami pokoju⁶². Komentarz do punktu XIII nie wyjaśnia formuły dostępu do morza, ani nie definiuje poglądu na zachodnie granice Polski.

⁵⁸ AAN, M. 125: R. H. Lord, Report on Poland s. 147. Na egzemplarzu autorskim brak daty. Pisany był najprawdopodobniej w czerwcu—lipcu 1918 r. Lord zna już postulaty Dmowskiego, pisze o powołaniu Rady Stanu. Nie widzi jednak jeszcze możliwości całkowitego zwycięstwa nad Niemcami. Bierze nawet pod uwagę rozwiązanie w wypadku zdecydowanego zwycięstwa Niemiec. Rozważa możliwość federacji z Austro-Węgrami, choć stwierdza (s. 94), iż: *acceptance of the Austrian solution would mean a terrible disappointment and is not to be thought of unless every prospect of gaining independence vanishes.*

⁵⁹ Tamże, s. 138.

⁶⁰ R. Dmowski, op. cit., s. 332 n.

⁶¹ R. H. Lord, op. cit., s. 134. Por. także The American Program and International Law z 31 lipca 1918 członka kierownictwa „Inquiry” i radcy prawnego Departamentu Stanu D. H. Müllera (*My Diary of the Conference of Peace* t. II, New York 1924, s. 440): *The territories undoubtedly Polish extend through German provinces along the Vistula to the Baltic, not including, however, the port of Danzig and East Prussia, which are distinctly German. Another possibility of territorial access to the sea would necessarily be created by agreement upon some form of international servitude over the territory of Germany, along the Vistula to Danzig, an agreement of perhaps the greatest complexity of any known to international law.* Por. także K. Smogorzewski, op. cit., s. 64 n.; J. B. Mason, op. cit., s. 40.

⁶² *Intimate Papers of Colonel House* t. IV, Boston—New York 1928, s. 200: *Official American Commentary on the Fourteen Points*, October 1918. Napisany w ostatnich dniach października przez E. M. House’a z pomocą W. Lippmana i Fr. Cobba, zostały zaprobowane przez W. Wilsona.

Formułuje natomiast w sposób kategoriyczny amerykańskie zastrzeżenia⁶³.

Listopadowy „Special Report on Western Russia and Poland”⁶⁴ Sekcji Europy Wschodniej „Inquiry”, formułuje również w sposób zdecydowany pogląd na problem granicy zachodniej. Kładzie nacisk na „ogromne znaczenie włączenia do nowego państwa” W. Księstwa Poznańskiego, Prus Zachodnich, Górnego Śląska i części Prus Wschodnich⁶⁵. Tym razem nie ma już żadnych zastrzeżeń co do realności tych postulatów.

Szczegółowe wywody w tej sprawie koncentrują się wokół udowodnienia konieczności włączenia do Polski tych terenów na zachodzie i północy, które powinny się znaleźć w jej granicach, mimo iż nie mają większości polskiej. Są to przede wszystkim Gdańsk i Elbląg wraz z terytorium przyległym, zabezpieczającym dla Polski całe ujście Wisły. Poza znaną nam już argumentacją wysuwa się także względy natury strategiczno-wojskowej.

W Prusach Wschodnich, poza pasmem południowym, trzeba zdaniem sekcji „Inquiry”, włączyć do Polski także okręgi Olecka i Giżycka (Oletsko, Lötzen), które według spisu 1910 r. posiadają większość niemiecką, chociaż spis szkolny z 1911 r. wykazuje 70% Polaków w okręgu oleckim i 54% w okręgu giżyckim. Teren ten jest niezbędny dla wyprostowania granicy w tym rejonie i zabezpieczenia dla Polski całej południowej linii kolejowej w Prusach (Ostróda, Olsztyn, Szczytno, Pisz, Ełk, Olecko) i projektowanego kanału przez jeziora mazurskie⁶⁶.

Względami strategiczno-granicznymi tłumaczona jest propozycja włączenia do Polski pewnych terytoriów w Poznańskim i na Śląsku, gdzie również jest większość niemiecka. Możliwość kompromisu w tych ostatnich kwestiach jest dopuszczona „bez poważniejszego nadwyłączenia polskich interesów. Kompromis mógłby być o wiele mniej trudny niż na terenach nadbałtyckich”⁶⁷.

Około 20 października 1918 wszystkie sekcje „Inquiry” rozpoczynają bezpośrednie przygotowania do Konferencji Pokojowej. Zadania swoje w pracach Konferencji „Inquiry” sformułowała 1 września 1918 w „Memorandum on the Practical Tasks of the Conference in which the Inquiry Can Help”. Wśród kwestii granicznych na pierwszym planie wymienione były granice Polski. „Inquiry” zamierzała przedstawić rów-

⁶³ *Official American Commentary...*, s. 200 (komentarz do punktu XIII): *The chief problem is whether Poland is to obtain territory west of the Vistula which would cut off the Germany of East Prussia from the Empire, or whether Danzig can be made a free port and the Vistula internationalized. On the east, Poland should receive no territory in which Lithuanians or Ukrainians predominate. If Posen and Silesia go to Poland rigid protection must be afforded the minorities of Germans and Jews living there as well as in other parts of the Polish state. The principle on which frontiers will be delineated is contained in the President's words "indisputably". This may imply the taking of an impartial census before frontiers are marked.*

⁶⁴ AAN, M. 126: Special Report on Western Russia and Poland z 11 listopada 1918. Poszczególne części raportu napisali: Finlandia — S. E. Morison, Estonia i Łotwa — S. B. Fay, Litwa i Ukraina — F. A. Golder, Polska — R. H. Lord.

⁶⁵ AAN, M. 126: Special Report..., s. 3.

⁶⁶ Referując projekt polski (projekt Dmowskiego) utworzenia z pozostałej po podziale między Polskę a Litwę, części Prus, niepodległej republiki wokół Królewca, połączonej z Polską unią celną, R. Lord nie akceptuje tego rozwiązania, ze względu na małe prawdopodobieństwo realizacji.

⁶⁷ AAN, M. 126: Special Report..., s. 9.

niez sugestie w kwestiach politycznych (m.in. ustanowienie rządów tymczasowych dla Polski, Austro-Węgier, poszczególnych części Rosji, Bałkan i Turcji) i ekonomicznych, a także w sprawie zabezpieczenia praw mniejszości narodowych. Uważano, że personel „Inquiry” przekształcony będzie w Sekretariat pracujący na użytek Konferencji⁶⁸.

W grudniu Komisja faktycznie zawiesza swą działalność. Część jej ekspertów odplywa 4 grudnia 1918 do Europy wraz z Wilsonem na pokładzie „George Washington”. W tej grupie znajduje się również R. H. Lord⁶⁹. Ogółem w Paryżu przebywać będzie 35 osób związanych z „Inquiry”. Faktycznie przestaje ona jednak istnieć w początkach grudnia, a jej uczestnicy wchodzi w skład „Division of Territorial Economic and Political Intelligence” stanowiącej część delegacji amerykańskiej. Oficjalnym dokumentem podsumowującym prace „Inquiry” był „An Outline of Tentative Recommendations” przedstawiony delegatom amerykańskim 21 stycznia 1919⁷⁰.

H. Arctowski, jeden z tych polskich współpracowników „Inquiry”, którego wkład trudno przecenić, tak pisze o R. H. Lordzie: „Dla tych nielicznych Polaków, którzy brali czynny udział w pracach Kongresu Pokojowego w Paryżu, R. H. Lord przedstawia osobistość całkiem odrębną, osobistość, której zasługi i historyczne znaczenie są zbyt wielkie, by je w kilku słowach skreślić i ocenić... Zachodnia granica Rzeczypospolitej, tak jak była przedstawiona w pierwszej redakcji traktatu pokojowego z Niemcami, była wynikiem jego gruntownych badań”⁷¹.

Kwestia granic zachodnich Polski na Konferencji Pokojowej, zbieżność postulatów podsekcji polskiej „Inquiry” z decyzjami niezależnie działających komisji ekspertów brytyjskich czy francuskich, rola R. H. Lorda, jego zdecydowane próby obrony stanowiska ekspertów⁷² wobec polityków w sprawie przyznania Polsce Gdańska i Śląska, zasługują już na odrębne potraktowanie⁷³.

⁶⁸ E. L. Gelfand, op. cit., s. 359 n.

⁶⁹ E. L. Gelfand, op. cit., s. 160. Wyjazd poprzedzony jest ostrą walką między Mezesem a Bowmanem a pośrednio między Housem a Lansingiem o skład i rolę „Inquiry” na Konferencji. Zaznaczyć należy, że R. H. Lord miał wejść nawet w skład najmniej licznej z projektowanych, bo 6-osobowej grupy ekspertów.

⁷⁰ A Library of Congress: Woodrow Wilson MSS Series VIII. Por. również szczegółowe omówienie raportu: K. Smogorzewski, *Poland's Access to the Sea*, London 1934, s. 122—126; E. L. Gelfand, op. cit., s. 206—208. Smogorzewski wskazuje na zbieżność z postulatami polskimi. Autorem polskiej części raportu są — jego zdaniem — Bowman i Lord.

⁷¹ H. Arctowski, *Przedmowa*, [w:] H. Lord, *Polska*, Lwów—Warszawa 1921, s. 1.

⁷² W tej sprawie patrz także E. Kusielewicz, *Wilson and the Polish Cause at Paris*, „The Polish Review” r. 1, 1956, nr 1, s. 64—69.

⁷³ Należy tutaj przypomnieć, że również na zmianę postawy Wilsona wobec Niemiec, a więc pośrednio i wobec polskich postulatów, wpłynęły wydarzenia w Rosji i Niemczech, aczkolwiek nie zajął on tak zdecydowanie reintegrującego stanowiska jak Lansing. Charakterystyczna jest wypowiedź prezydenta w rozmowie z wybitnym agentem brytyjskim, wywierającym zresztą istotny wpływ na House'a W. Wisemanem. 16 października Wilson oświadczył, iż nie może mimo braku zaufania do obecnego rządu niemieckiego zatrząskiwac drzwiami do negocjacji, ponieważ *the spirit of "Bolsheviki" is lurking everywhere and there is no more fertile soil than war weariness* (cyt. wg N. G. Levin, op. cit., s. 131).

Państwo polskie nie zawdzięcza ani swego powstania, ani nawet swych granic, Konferencji Wersalskiej⁷⁴. Wydaje się jednak celowe przypomnieć, iż opinie specjalistów amerykańskich, francuskich, a nawet wbrew własnemu rządowi, brytyjskich, szły w kierunku postulatów polskich.

Ирена Спустэк

ВОПРОС ЗАПАДНОЙ ГРАНИЦЫ ПОЛЬШИ В ПЕРИОД ПОДГОТОВКИ МИРНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ 1919—1920

Политика Соединенных Штатов по вопросу независимости Польши и ее границ в 1917—1919 гг. рассматривалась в исторической письменности главным образом с точки зрения отношения к польскому вопросу В. Вильсона и Э. М. Хауза, а также и роли Падеревского. Участие американских экспертов в подготовке предписаний касающихся Польши оставалось доселе неизвестным.

В начале сентября 1917 г. по поручению Вильсона была создана американская комиссия по подготовке мирной конференции, действовавшая под руководством Э. М. Хауза. В ее состав входили прежде всего представители политических и общественных наук Йельского Принстонского, Гарвардского и Колумбийского университетов.

Во главе польского подотдела, а с апреля 1918 г. отдела Восточной Европы, стоял Роберт Г. Лорд, профессор новейшей истории Европы Гарвардского университета, лучший специалист по истории Польши в Соединенных Штатах, автор отличного труда о втором разделе Польши. Членами Комиссии были два польские специалиста — известный путешественник, член Бельгийской экспедиции на Антарктиду в 1897—99 гг., Генрих Арцтовски и заведующий научного отделения Публичной библиотеки Нью Йорка, Ст. Звеховски [„Зовский”].

В литературе вопроса принято доселе считать что польский подотдел Комиссии вплоть до осени 1918 г. не уделял внимания польским землям под прусской оккупацией. Из материалов Комиссии следует, что эксперты этому вопросу уделяли внимание с самого начала, собирая факты и материалы. Их рекомендации основанные на обильной литературе и статистических материалах за 1910—1911 гг. шли гораздо далее, чем политические решения Парижской Конференции. С точки зрения исторической, экономической, геополитической а также этнической единственно справедливым решением польский подотдел признавал включение в пределы польского государства Познанской земли, Западной Пруссии с дельтой Вислы и широким поясом захватывающим Гданск и Эльблэнг, южную часть Восточной Пруссии и всю Опольскую регенцию. Разумеется, что экспертами учитывались также иные варианты решений.

В Государственном департаменте, заведующий близковосточным отделом Альберт В. Путней в своей докладной записке от июля 1917 г рекомендовал включение в пределы Польши по крайней мере восточной части Западной Пруссии с Гданском, южной части Восточной Пруссии с Любавой, Ольштыном, Миколайками и Элком, а также целой Опольской регенции.

„Твердая” политика Лансинга в отношении Германии подверглась крутому пересмотру из-за боязни перед революцией. В Париже Лансинг занял позицию одного из наиболее рьяных „реинтеграционистов”, хотя еще в октябре 1918 г. предлагал „независимую Польшу,

⁷⁴ Warto przytoczyć zdanie historyka amerykańskiego D. M. Smitha (*The Great Departure. The United States and World War I 1914—1920*, New York 1965, s. 102): *the new states were not created by the US or by the Peace Conference.*

состоящую из польских провинций России, Пруссии и Австрии и располагающую портом в Гданске”.

Польский вопрос на Парижской мирной конференции не является тут предметом нашего исследования. Следует однако подчеркнуть, что предписания французских и британских экспертов были в основном сходны с рекомендациями американских экспертов.

Irena Spustek

THE PROBLEM OF POLISH WESTERN FRONTIERS IN THE AMERICAN PREPARATION TO THE PEACE CONFERENCE (1917—1918) IN THE LIGHT OF THE “INQUIRY” DOCUMENTS

U.S. policy on the question of Polish independence and the Polish frontiers between 1917—19 forms a rather rich literature already, but Polish and foreign historians have concerned themselves mainly with the attitudes of President Wilson and E. M. House and I. J. Paderewski's influence. The Polish question as seen by the American experts in their “Inquiry” is quite unknown.

In early september 1917, a few months after the USA declared war on Germany, there was organized at the behest of W. Wilson “The Inquiry”, American Preparatory Commission for the Peace Conference, which functioned under the direction of E. M. House. The “Inquiry” was composed largely of academicians, political and social scientists, mostly from Yale, Princeton, Harvard or Columbia.

Some of the members of “Inquiry” served the American Commission to negotiate peace at Paris as experts, advisers and negotiators in the Division of Territorial Economic and Political Intelligence, to some extent the successor organisation of Inquiry.

In charge of the Polish subdivision, from April 1918, the Eastern European Division, was Robert Howard Lord, professor of Modern European History at Harvard, the best specialist of Polish history in the USA, author of the prominent work „The Second Partition of Poland”. Two Polish specialists were the members of “Inquiry” — Henryk Arctowski, famous explorer from the Belgian Antarctic Expedition of 1897—99 the chief of the Science Division in the NY Public Library and S. Zwierzchowski (Zowski).

Historians estimate, that the Polish subdivision of Inquiry did not take in consideration the question of Polish western territories lost to Prussia up to the Autumn of 1918. From the documents of the “Inquiry” it is seen that the experts worked on this problem from the beginning, gathering data and materials. Their recommendations based on the vast literature, sources, statistics, especially the Prussian census of 1910 and school census of 1911, went much farther than the political decisions of the Paris Conference. As the only right solution from historical, economic, egopolitical and also ethnic points of view, the Polish subdivision recommended that there be included in the Polish State the Provinces of Posen, West Prussia with the mouth of Vistula, including a vast belt embracing Gdańsk, Elbląg, Upper Silesia (Regency of Oppeln) and south part of East Prussia.

It does not mean however, that the official report made by the political body, the Executive Committee of “Inquiry”, always went so far too. Likewise it does not mean, that the experts did not take into consideration other possible solutions.

In the State Department the chief of the Near Eastern Division, Albert H. Putney, in his memorandum of July 1917 recommended to include with in the Polish

frontiers at least the eastern portion of West Prussia with Gdańsk, the southern part of East Prussia with Lubawa, Olsztyn, Mikołajki, Elk (Leben, Allenstein, Nikoleikon, Lyck and the whole Regency of Oppeln.

Lansing's "hard line" policy toward Germany was rapidly broken down because of the fear of revolution; in Paris hee was one of the most ardent "reintegrationists", but even in October 1918 he was still proposing "an independent Poland composed of Polish provinces of Russia, Prussia and Austria and in possession of the port of Danzig".

The Polish question at the Peace Conference is no longer a matter of consideration in this work, but it ought to be told, that the recommendations of the French and British experts were very similar to "Inquiry's" suggestions.